

МІСТО І ПРАВО: ЗА РОМАНОМ М. О. БУЛГАКОВА «БІЛА ГВАРДІЯ»

Ю. ХИЖНЯК
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії держави і права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)*

Для сучасної урбаністики все більш характерним стає розвиток уявлень про місто як про місце, що може бути охарактеризоване не тільки як реальний (матеріальний, об'єктивно існуючий) феномен, але і як те, що сприймається (існує у свідомості людей) і відображене у категорії «образ міста». Дійсно, місто, з одного боку, є реальним просторово-фізичним об'єктом, але в той же час і феноменом духовної культури, який існує у свідомості його жителів та гостей як «образ місця». Образ міста не є чіткою когнітивною схемою, а представлений ментальними структурами, одночасно мисленнєвими, сенсорними та поведінковими, які слабо рефлексуються [1, с. 101].

Часто образне сприйняття міста можна зустріти у художніх творах. Коли людина наділена творчою уявою, художнім талантом, її взаємодія із містом має особливий характер: образ міста проникає безпосередньо в її творчість. Направду, багато письменників описували у творах конкретні, часто рідні, міста [2, с. 73].

У творчості М. Булгакова міська тематика займає одне з центральних місць. Як справедливо зауважує М. Петровський, «Булгаков з незламною постійністю, загадковою завзятістю переносить дію своїх творів у середовище цілком певного типу — в місто» [3, с. 353]. У «Майстрі і Маргариті» — це Єршалаїм початку нашої ери і Москва на межі 20-х і 30-х рр. ХХ ст., у п'єсі «Біг» — Стамбул, а у «Житті пана де Мольєра» — Париж. Необхідно зазначити, що тема цих міст у різних творах письменника в загальній канві оповіді виявляється з неоднаковою мірою інтенсивності. Проте з упевненістю можна сказати, що найбільш рельєфно образ міста вимальовано М. Булгаковим у його першому романі «Біла гвардія». Хоча місто Київ у романі не названо на ім'я, а фігурує лише як «місто», його топографію подано досить виразно, а автобіографічні персонажі — сім'я Турбіних — представлено цілком прозоро. Разом із тим місто в романі — це не зовсім Київ, а сім'я Турбіних — це не зовсім сім'я Булгакових. Автор свідомо прагнув до широких художніх узагальнень, і місто у нього — це втілення усіх великих міст колишньої Російської імперії, які опинилися у революційному

вирі, де Турбіни — це звичайна інтелігентна сім'я, яка переживає трагедію революції [4, с. 10–11].

Місто в «Білій гвардії» — це не тло подій, воно є головною дійовою особою твору, воно є у значному сенсі персоніфікованим, суб'єктивним у правовому сенсі. На основі метафоричного перенесення місто перетворюється у свідомості людини на організм, який живе власним життям. Його жителі мають певні манери, характер, менталітет, ходу, їх не переплутати з жителями інших міст. Городяни, з одного боку, створюють настрій і культуру міста, а з другого — є носіями міської культури, традицій, історії [5, с. 78].

Ключову ідею, від якої необхідно відштовхуватися при характеристиці правового образу міста у «Білій гвардії», висказано самим М. Булгаковим у тексті роману: «взимку 1918 року Місто жило *дивним, неприродним* життям» [6, с. 67]. З правової точки зору у такій констатації автора можна побачити два моменти.

Стан рідного міста Турбіних суперечить самій ідеї міста взагалі як території, на якій постійно підтримуються мир та порядок. У цьому контексті потрібно згадати, яким є образ міста у правовій площині. Інакше кажучи, які цінності одвічно уособлювало, несло в собі місто як певний символ саме для правової сфери.

Середньовічне європейське місто насамперед виступало як особливий, штучно створений і виділений простір, де зберігається постійний *мир*. Ідея миру як найвищої цінності набула свого подальшого розвитку в ідеї кордону, межі, де починається правовий порядок, а життя людей опиняється правовим чином структурованим. Суспільство тут вирішує завдання забезпечення мирного життя шляхом огороження від зовнішнього агресивного середовища [7, с. 37]. Місто протистоїть відкритому місцю, тобто безмежному та неструктурованому природному простору. Місто потрібне людині, щоб подолати страх перед хаосом, порожнечою, небуттям [8, с. 182].

У той же час уперше саме міський простір змусив представників різних родів співіснувати один з одним. Якщо в архаїчному суспільстві кочового або мисливського типу людина спілкувалася із собі подібними — тобто із кровними родичами — то за стінами міста доводиться знаходити спільну мову з тими, хто є природно чужим. Так, місто виховує терпіння, але одночасно створює нове (хай і потенційне) поле для конфліктів, агресивний простір [9, с. 84]. Нерівномірність життя городян є джерелом бунтів, соціальних конфліктів, вбивств та насилля. І на цьому тлі тільки право дозволяє утримати місто від саморуйнації. Відсутність закону приводить до хаосу [10, с. 164]. На наш погляд, це і є той другий момент, який читається у наведеній фразі М. Булгакова. Адже саме право в уявленні суб'єкта права є мінімальною, елементарною умовою реалізації його життєвих цілей, нормального існування, тим, що за жодних обставин не повинно бути зруйнованим дощенту. Без права місто не може жити природним, нормальним життям, бо саме право сприяє успішному руху на шляху до досягнення мети, є умовою збереження гідності, самореалізації та задоволеності своїм життям кожного городянина [11, с. 25].

Не випадково, саме «Біла гвардія» з-поміж інших творів письменника найбільш очевидно пов'язана з правом. Ідеї про право можуть бути виокремлені із загального змісту роману не тільки читачем, який має юридичну освіту, а й легко можуть бути помічені «неозброєним оком», адже висловлюються безпо-

середньо героями твору, які розмірковують про справедливість, права людини та мир.

Правовий образ міста у «Білій гвардії» набуває свого розвитку через події, пов'язані з правом, через городян, які по-різному себе проявляють у правових ситуаціях, та через загальну атмосферу у місті, яка свідчить про функціонування правової системи. Скласти уявлення про правовий образ міста допомагають ключові моменти роману, пов'язані з правом. Побудовування цього образу викликає певні труднощі, адже, як уже було зазначено, образ міста існує не у вигляді чіткої когнітивної схеми, він постає, у даному випадку — перед читачем роману, як дещо невловиме, те, що можна відчутти, але не описати за допомогою структури. Тому виділення цих ключових моментів або штрихів правового образу міста так само умовне, як і суб'єктивне.

Штрих *перший* можна позначити як «Місто та периферія». Уявлення про місто як про обмежений простір із постійно підтримуваним порядком і неприпустимістю вторгнення «сторонніх» звідкись ззовні, звідти, де панує хаос, у романі показано через колізію «місто-село». Колізія «місто-село» визначає ледве не всі основні конфлікти та сенси «Білої гвардії», де безперервні навали чужих, зовнішніх сил на місто виглядають — з позиції автора-городянина — як вторгнення варварів-іноземців, акультурних сил [3, с. 27].

На підтвердження зазначеного вище читаємо у романі: «Річ у тім, що Місто — Містом, у ньому і поліція — Варта, і міністерство, і навіть військо, і газети різних найменувань, а от що коїться навколо, у тій справжній Україні, яка за розміром більше Франції, у якій десятки мільйонів людей, — цього не знав ніхто. Не знали, нічого не знали, не тільки про місця віддалені, але навіть — смішно сказати — про села, розташовані у п'ятидесяти верстах від самого Міста. Не знали, але ненавиділи усією душею» [6, с. 72]. Герої роману недвозначно висловлюють своє ставлення до людей на периферії:

«І коли доходили тривожні звістки з таємничих країв, які мають назву — село, про те, що німці грабують мужиків та безжально карають їх, розстрілюючи з кулеметів, не тільки жодного голосу обурення не пролунало на захист українських мужиків, але не раз, під шовковими абажурами у вітальнях, шкірилися по-вовчому зуби та чутно було бурмотіння:

— Так їм і треба! Так і треба; мало ще! Я б їх ще не так. От будуть вони пам'ятати революцію. Навчать їх німці — своїх не хотіли, спробують чужих!».

На що Олексій Турбін, один із героїв роману, відповідав: «Ох, як нерозумно Ви говорите, ох, як нерозумно» [6, с. 72–73]. М. Булгаков показує, що відсутність цікавості до того, що відбувається за межею власного щасливого існування, небажання зрозуміти мотиви та причини вчинків інших людей, а звідси — ненависть до чужого і невідомого, у підсумку призводять до руйнівної війни.

Через декілька сторінок М. Булгаков змальовує почуття другої сторони цього протистояння — самих селян, у тому числі ненависть селян до діючої влади: «Тільки у листопаді вісімнадцятого року, коли під Містом загуділи гармати, здогадалися розумні люди, а в тому числі й Василіса, що ненавиділи мужики цього самого пана гетьмана, як скажену собаку, — і мужицькі думки про те, що ніякої цієї панської паскудної реформи не потрібно, а потрібна та одвічна, сподівана мужицька реформа:

— Вся земля мужикам.

— Кожному по сто десятин.

— Щоб ніяких поміщиків і духу не було.

— І щоб на кожні ці сто десятин надійний гербовий папірець з печаткою — у володіння вічне, спадкове, від діда до батька, від батька й до сина, від онука і так далі» [6, с. 79].

У той час, що змальовано у романі, ситуація у селі, й без того складна, ускладнювалася тим, що про події у центрі точної інформації не було, про те, що відбувалося, дізнавалися з чуток та відгуків. Всі влади зверталися до народу. Селянська правосвідомість не встигала фіксувати калейдоскоп гаслів, декларацій, вимог та погроз. Селянам багато що було незрозуміло, їхня свідомість сприймала це як семантичний шум [12, с. 19]. Декларації залишалися ілюзіями, а мобілізації й реквізиції ставали реальністю, на що вказує й булгаковський текст: «Селяни ненавидять Петлюру за реквізиції. Мобілізація, оголошена ним у селах, не має ніякого успіху» [6, с. 99].

Як зауважує дослідник селянської правосвідомості цього періоду О. Атоян, на селянську правосвідомість вплив чинило не тільки (й не стільки) законодавство (закони нестійких влад нерідко суперечили не тільки один одному, а й самі собі, багато з них були невідомими для населення), а й реальні дії влади: проголошення держави (національної, радянської і т. д.), а потім швидкий «само-розпуск» урядів і втеча у черговий «центр революції»; декларація «захисту прав народу» при фактичному відчуженні селян (від землі й власності) і закріпленні позицій великих власників або держави; маніфестація національних ідей й одночасне звернення по допомогу до іноземних армій. Отримуючи взаємовключаючі поштовхи, правосвідомість селян гойдалася з одного боку в інший, а емоційна сила колективного невдоволення перманентно зростала [12, с. 21].

М. Булгаков, зображуючи протистояння між селянами та городянами, підтверджує ідею того, що правовий образ міста не може ефективно формуватися без урахування особливостей правосвідомості, правової культури людей, які живуть на периферії. Місто як центр має політичне, економічне та правове значення, але не менш важливу роль відіграє і периферія, яка урівноважує центр, не дозволяє йому відірватися від потреб звичайних людей. По-суті, без периферії центр є неможливим [7, с. 137].

Другий штрих «Правосвідомість городян». Правовий образ міста багато в чому визначається правовою свідомістю його жителів, їхнім ставленням до права, їхнім сприйняттям правових подій. Будь-яка правова ситуація, випадок, пов'язані з містом, мають свій семантичний характер і відбиваються у свідомості городян, постійно інтерпретуються та переосмислюються [7, с. 39].

Булгаков описує на сторінках роману зростаючу кількість злочинів у місті, що викликано загальним безладом, відсутністю будь-яких діючих правових норм та впевненістю злочинців у безкарності своїх дій. В атмосфері тотального страху та міжусобної війни, коли кожен перехожий ввижається ворогом, а представники влади за поведінкою іноді нічим не відрізняються від злочинців, маргінальні верстви суспільства отримують можливість діяти непомітно та безкарно. У той же час звичайна людина у такій обстановці втрачає впевненість у своїх моральних та правових принципах, у правильності своїх дій і не здатна протистояти правопорушенням, які проти неї вчиняються. Це пов'язано з тим, що під час революцій та війн поняття «норма» і «аномалія» розмиваються.

Зміни правосвідомості громадян можна побачити в їхніх конкретних вчинках у рамках правових ситуацій. Неодмінно треба почати з випадку пограбуван-

ня одного з героїв роману — Василя Івановича Лісовича. Коли йому пред'явили «зіжмаканий папірець» про проведення обшуку, де було вказано, що спротив карається розстрілом, у господаря квартири та його дружини не було жодної можливості заявляти про незаконність проведення такого обшуку. Василь Іванович спочатку намагався апелювати до закону: «Декрета, панове, помилуйте, ніякого ж не було» [6, с. 225], але озброєні молоді люди, які нібито прийшли за дорученням штабу першого січового куреня, забрали не тільки гроші, але й одяг господарів. До того ж, зажадали від Василя Івановича написання розписки про добровільну передачу всього викраденого.

За деякими особливостями поведінки «представників влади» Василь Іванович і Ванда (його дружина) зрозуміли, що це звичайні бандити. Безумовно, після того, як грабіжники пішли, першим засобом захисту своїх прав вони обрали звернення із заявою про скоєний злочин до органів, які уповноважені розглядати такі справи. Однак після роздумів вирішили утриматися від цього, адже у випадку подання заяви про вкрадені царські гроші, ті ж уповноважені органи могли прийти вже зі справжнім обшуком. Таким чином, просити захисту було ні в кого.

Після такого випадку Василь Іванович говорить про стан правової системи: «Що ж це таке коїться... Ми втратили за якихось два роки будь-яку підпору в законі, мінімальний захист наших прав людини і громадянина. <...> А тут, який же “твій дім — твоя фортеця”, коли ви не гарантовані у власній вашій квартирі за сімома замками від того, що зграя, як-от та, що була у мене сьогодні, не позбавить вас не тільки майна, але, чого доброго, й життя?!» [6, с. 234–235].

Тут важливо підкреслити, що з самого початку потерпілі прийняли бандитів за представників влади, і як представникам офіційної влади вони були готові їм віддати і гроші, і все інше, якби тільки був «декрет». Незважаючи на стан війни та революційні події у місті, правосвідомість городян як би «за інерцією» продовжує сприймати закон як те, чого необхідно дотримуватися, навіть якщо він не є правовим, не виражає справедливості й порушує права людини. Якщо неправо, злочин втілено у певному декреті, то й змиритися із ним легше.

Із цим же моментом за змістом пов'язаний ще один пасаж роману про обрання гетьмана: «Громадянам же, а особливо тим, що осіли в місті та вже відчули перші вибухи міжусобної брані, було не тільки не до гумору, а й взагалі не до якихось роздумів. Обрання відбулося з приголомшливою швидкістю — і слава богу. Гетьман воцарився — і чудово. Тільки б було на ринках м'ясо та хліб, а на вулицях не було стрілянини» [6, с. 72].

Цей уривок показує, що дієвість закону може становити загрозу для розуму й справедливості у праві. Ціна анархії або громадянської війни є настільки високою, що майже будь-який стабільний режим є кращим за громадські безлади. Ураховуючи величезну ціну відсутності встановленого права, існуючі правові системи заслуговують на певну лояльність в інтересах стабільності, якими б несправедливими вони насправді не були. Це проковує складне питання про те, до якої міри потрібно терпіти деспотизм і несправедливість в інтересах миру та утвердження дієвості права, навіть якщо воно є несправедливим [13, с. 223].

У романі можна побачити і те, як змінюється ціннісний компонент правосвідомості городян. Глобальні соціально-політичні зміни, викликані революцією, декваліфікація населення призвели до ситуації порожнечі, незаповненості теперішнього та нечіткого усвідомлення перспектив майбутнього, до краху

сфери автономного соціального та особистісного цілепокладання [11, с. 130]. Це добре видно з міркувань В. Лісовича, які він презентує на суд читача після пограбування свого будинку: «І повірте, я ніколи не стояв на сторожі старого режиму, навпаки, зізнаюся вам по секрету, я кадет, але тепер, коли я на власні очі побачив, у що це все виливається, присягаюся вам, у мене з'являється зловісна впевненість, що врятувати нас може тільки одне... Самодержавство. Так-с... Найлютіша диктатура, яку можна тільки собі уявити... Самодержавство...» [6, с. 235].

За таких обставин особиста правова свобода і пов'язані з її реалізацією рівність та справедливість були недоречними, далекими від реальності ідеями. Якщо час сприймається як те, що безперервно прямує з минулого в майбутнє, а теперішнє позбавлене високого ціннісного статусу, ситуація застрягання у теперішньому обертається бажанням будь-що позбутися від невизначеності майбутнього [11, с. 130]. Саме тому свобода в таких умовах почала сприйматися як синонім покинутості та фактично набула статусу антицінності. Суспільна свідомість тяжіла до виправдання й визнання практики соціально-політичної опіки: «змішування покинутості та свободи, втечі від покинутості та втечі від свободи нерідко обертається страхом перед свободою, служить для теоретичного та морального виправдання тоталітаризму» [14, с. 56].

Багато епізодів роману пов'язано зі ставленням до можливості вбивати та бути вбитим. Герой роману Олексій Турбін не може забути того, як вбив чи поранив людину, рятуючись від гонитви. Навіть ціна власного життя не дозволяє йому до кінця виправдати свого вчинку: «Я вбивця. Ні, я застрелив у бою. Або підстрелив...» [6, с. 269].

У революційний час, під час війн відбувається порушення табу та головною з них — на вбивство, універсальної соціальної норми, яка лежить в основі цивілізації й закріплена у глибинах правосвідомості. Суспільство карає вбивць. На війні держава вимагає прямо протилежного. Це призводить до незворотних змін правосвідомості людини, яка бачить на власні очі вбивство або сама змушена йти на вбивство заради збереження власного життя або життя своїх близьких.

Штрих *третій* «Невтручання, що сприяє правопорушенню». Персонажі Василій та Ванда Лісовичі — сусіди сім'ї Турбінних — це категорія жителів міста, яку можна віднести до найбільш численної групи городян за критерієм того, що вони у складній ситуації невизначеності, калейдоскопу незрозумілих суспільно політичних подій, що відбуваються у місті, обрали позицію відсторонених спостерігачів. Така їхня ідеологія може бути показана декількома прикладами з книги. За першого ж знайомства з персонажем Василя Івановича М. Булгаков підкреслює його небажання бути на стороні якої-небудь влади, яка з неймовірною швидкістю змінювалася у місті: «[...] домовласник з січня 1918 року, коли у місті почалися вже зовсім виразно чудеса, змінив свій чіткий почерк і замість виразного «В. Лісович», з остраху перед будь-якою майбутньою відповідальністю, почав в анкетах, довідках, посвідченнях, ордерах та картках писати «Вас. Ліс.» [6, с. 49].

Ставлення М. Булгакова до такої категорії людей є очевидним — він їх засуджує, навіть своєрідним чином карає їх в одному з епізодів роману. Позицію невтручання у те, що коїться, якщо тільки це не стосується тебе, втілює такий діалог подружньої пари Лісовичів відносно своїх сусідів Турбінних:

« — <...>, а от мені цікаво знати, якщо, не дай боже, до нас прийдуть і запитують тебе, як голову будинкового комітету, а хто у вас нагорі? Чи були вони у гетьмана? Що ти будеш говорити?

Василіса насупився й подивився скоса:

— Можна буде сказати, що він лікар... Врешті-решт, звідки я знаю? Звідки?» [6, с. 221].

Одразу ж після цих слів настає ніби «відплата» за таку потенційну можливість ненадання допомоги, підтримки та захисту людям, які знаходяться поруч із тобою: до них самих приходять з обшуком. У цій ситуації миттєво виявляється недосконалість позиції невтручання, оскільки вона неминуче призводить до самотності, самоізоляції, коли неможливо сподіватися на допомогу іншого. Адже першою чергою після дзвінка у двері Василь Іванович пропонує викликати сусідів — Турбіних — щоб просити їхньої допомоги й захисту.

Цей епізод викликає у пам'яті вірш М. Німьоллера, аналіз якого у правовій площині здійснив Б. Мелкевік. Є декілька версій цього вірша: в одних — прямо фігурує слово «нацисти», в інших — просто займенник «вони»:

Спочатку вони прийшли за комуністами,

Я нічого не сказав. Я не був комуністом.

Потім вони прийшли за євреями.

Я нічого не сказав. Я не був євреєм.

Потім вони прийшли за католиками.

Я нічого не сказав. Я був протестантом.

Потім вони прийшли за мною,

І в той момент вже не було нікого,

Хто міг би щось сказати на мій захист [15, с. 438].

Такої ж лінії виправдання для самих себе могли б притримуватися й Лісовичі: якби прийшли за Турбіними — представниками білої гвардії — можна було б просто промовчати або сказати, що нічого не знаєш, зайняти позицію мовчання або байдужості. Вірш М. Німьоллера виявляється безцінним, оскільки він викриває двозначність і невід'ємну небезпеку відчуття зручності ніби «нейтрального» й такого, що не цікавиться тим, що відбувається, глядача. В умовах нетерпимості логіка стороннього спостереження може поступитися страху, малодушності або фатальній самотності [15, с. 432].

Б. Мелкевік підкреслює, що ці «вони», які фігурують у вірші, можуть у будь-який час означати будь-яку силу гноблення й дискримінації. «Вони» завжди вбивають, влаштовують різанину, гвалтують, завдають каліцтва, вчиняють дискримінацію і т. д. «Вони» завжди розраховують на мовчання інших, на наш не-героїзм [15, с. 438]. Слова Б. Мелкевіка є актуальними для багатьох епізодів роману «Біла гвардія». Є герої роману, які не залишилися осторонь, простягли руку допомоги у ситуації, коли можна було просто залишитися в позиції спостерігача: лікар, який приходить у сім'ю Турбіних допомагати пораненому помираючому Олексію, незважаючи на небезпеку таких «прогулянок» вечірнім містом, Юлія — жінка, яка врятувала Олексія від смерті, заховавши його у своїй домівці.

З другого боку, виходячи зі змісту роману, позицію автора (можливо — самого Булгакова) відносно подій, що відбуваються у місті, можна також охарактеризувати як позицію «глядача», який не хоче бути на чиємусь боці, який не бажає робити вибір. Таку позицію можна проілюструвати ключовою мета-

форою, яка структурує художній світ роману, — «Становище у державі — це оперетка».

За допомогою цієї метафори зрівнюються ворогуючі сторони — «гетьманська країна», яка характеризується як «дурна та банальна оперетка», виявляється не кращою й не гіршою, ніж «кривава московська оперетка». М. Булгаков у романі долає ситуацію вибору, яку в реальності подолати було майже неможливо. Автор виявляє себе не як прибічник або супротивник однієї зі сторін, а як глядач своєрідної опереткової вистави, який займає нейтральну позицію стосовно того, що відбувається. Достеменно суть подій історії М. Булгаков розкриває за допомогою розгорнутих когнітивних метафор, які відображають амбівалентність його позиції: з одного боку, це явно іронічний погляд на події, він пов'язаний з ігровим, театральним, бутафорським принципом, а з другого боку — драматичне світовідчуття й розуміння того, що оперетка, гра, театр є не чим іншим, як кривавим, жорстоким дійством, яке оплачене ціною багатьох людських життів [16, с. 9 — 10] («вийшла й справді оперетка, але не проста, а з великим кровопролиттям» [6, с. 44]).

На наш погляд, «Біла гвардія» насамперед несе в собі ідею ненасильства та безглуздості війни, у якій права людини, в ім'я яких ця війна ніби й ведеться, виявляються втоптаними в багнюку: «Дорогами пішов привид — такий собі старець Дегтяренко, повний запашним самогоном і словами страшними, що аж каркають, але складаються в його темних вустах у щось, що надзвичайно нагадує декларацію прав людини і громадянина. Опісля цей же Дегтяренко-пророк лежав і голосив, і шмагали його шомполами люди з червоними бантами на грудях» [6, с. 87].

Письменник постійно підкреслює ідею цінності людського життя і неприпустимості війни як способу вирішення конфліктів:

«А навіщо воно було? Ніхто не скаже. Чи заплатить хто-небудь за кров?

Ні. Ніхто.

<...> Дешева кров на червоних ланах, і ніхто викупати її не буде.

Ніхто» [6, с. 278].

Ідея миру, яка проходить червоною ниткою через увесь роман, є найбільш актуалізованою у зображенні самого міста в «Білій гвардії» як місця, яке уособлює собою порядок. У цьому контексті особливо пригадуються ті епізоди, де письменник змальовує минуле: мирне життя та затишок батьківської оселі, що контрастують з жорстоким революційним сьогоденням. М. Булгаков показує, як місто може втратити свою суть у військових конфліктах, революціях, коли руйнується основа впорядкованого існування — право. Як видно з деяких епізодів роману, наявність правових норм, які діють і дозволяють передбачати наслідки власної поведінки і реакцію на неї держави, інколи є набагато важливішою для пересічної людини, ніж той зміст, який вкладений у ці правові норми. Право виступає тим мінімумом нормального існування кожного жителя міста і тим, до чого в першу чергу апелює кожен у разі правопорушень. Право закріплює та охороняє найважливіші цінності — насамперед цінність людського життя. Але в той же час право в ситуаціях конфліктів — революцій, війн — ставить перед людиною необхідність вибору, необхідність прийняття рішення на користь справедливості, яка є основою права, іманентно властивою йому правовою цінністю. Місто у «Білій гвардії», місто, охоплене війною, — це простір, де кожен городянин робить вибір у бік права чи неправу, вибір, який інколи коштує власного життя.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Пирогов С. В.* Феноменологическая социология и урбанистика / С. В. Пирогов // Вестн. Том. гос. ун-та. Социология. — 2004. — № 282. — С. 97–103.
2. *Замятина Н. Ю.* Гений места и город: варианты взаимодействия / Н. Ю. Замятина, Д. Н. Замятин // Вестн. Евразии. Культура. Культурология. — 2007. — № 1. — С. 62–87.
3. *Петровский М.* Мастер и Город: Киевские контексты Михаила Булгакова / М. Петровский. — 2-е изд., испр. и доп. — СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2008. — 464 с.
4. *Соколов Б.* Расшифрованная «Белая гвардия». Тайны Булгакова / Б. Соколов. — М.: Яуза : Эксмо, 2010. — 320 с.
5. *Кадырова Н. С.* Семантическое ядро концепта «Город» в романе М. А. Булгакова «Белая гвардия» / Н. С. Кадырова // Вестн. Челяб. гос. ун-та. Филология. Искусствоведение. — 2012. — № 6. — С. 77–79.
6. *Булгаков М. А.* Избранные произведения : в 2 т. / М. А. Булгаков ; сост., предисл., коммент. Л. М. Яновской. — К.: Дніпро, 1989. — Т. 1. — 766 с.
7. *Мельничук О. С.* Миська правова система: поняття та структура : монографія / О. С. Мельничук. — О.: Фенікс, 2014. — 292 с.
8. *Туркина В. Г.* Город в постнеклассической парадигме / В. Г. Туркина // «Общество. Среда. Развитие» («TERRA HUMANA»). — 2008. — № 8. — С. 179–187.
9. *Савенкова Е. В.* Город: история отчуждения / Е. В. Савенкова // Вестн. Самар. гуманит. акад. Серия «Философия. Филология». — 2007. — № 1. — С. 82–92.
10. *Алебастрова А. А.* «Другой» в жизненном пространстве города / А. А. Алебастрова // Вестн. Том. гос. ун-та. Философия. Социология. Политология. — 2013. — № 2. — С. 162–167.
11. *Смазнова О. Ф.* Право и время / О. Ф. Смазнова. — В. Новгород : НовГУ имени Ярослава Мудрого, 2004. — 168 с.
12. *Атоян О. М.* Селянська правосвідомість в історико-правовій реальності 1917 – 1921 років (на прикладі повстанського руху на чолі з Нестором Махном) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра юрид. наук : спец. : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія вчень про державу та право» / О. М. Атоян. — К., 2008. — 40 с.
13. *Селлерз М.* Право, розум та емоції / М. Селлерз // Філософія права і загальна теорія права. — 2014. — № 1–2. — С. 209–228.
14. *Левин Г. Д.* Свобода и покинутость. Методологический анализ / Г. Д. Левин // Вопросы философии. — 1997. — № 1. — С. 56–68.
15. *Мелкевік Б.* Поезія як стійкість: викриття тиші й байдужості (толерантність до несправедливості як загроза демократії і правам людини) / Б. Мелкевік // Філософія права і загальна теорія права. — 2014. — № 1–2. — С. 429–441.
16. *Головенкина Н. В.* Метафорическое моделирование действительности в художественной картине мира М. А. Булгакова : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. филолог. наук : спец. : 10.02.01 «Русский язык» / Н. В. Головенкина. — Екатеринбург, 2007. — 22 с.
17. *Сарнов Б.* Сталин и писатели : книга вторая / Б. Сарнов. — М.: Эксмо, 2009. — 832 с.

Хижняк Ю. В. Місто і право: за романом М. О. Булгакова «Біла гвардія»

Анотація. Автором за допомогою тексту роману М. Булгакова «Біла гвардія» показано, що символізує місто у правовій сфері. Проаналізовано ключові моменти «Білої гвардії», що пов'язані з правовою характеристикою міста. Один із важ-

ливих пунктів такої характеристики — це правова свідомість городян, яка виявляється у правових ситуаціях. Нерозривний зв'язок міста та периферії виявляється у неможливості побудувати правовий образ міста без урахування особливостей правової культури селян. Ще один момент — небезпечність позиції невтручання для ефективного функціонування права, що неодноразово демонструє М. Булгаков у романі.

Розглянуто епізоди роману, які ілюструють значення права для нормального функціонування міста як споконвічного втілення ідеї миру та впорядкованості життя.

Ключові слова: право і література, місто, право, правовий образ міста, правосвідомість.

Хижняк Ю. В. Город и право: по роману М. А. Булгакова «Белая гвардия»

Аннотация. Автор с помощью текста романа М. Булгакова «Белая гвардия» демонстрирует, что символизирует город в правовой сфере. Проанализированы ключевые моменты «Белой гвардии», связанные с правовой характеристикой города. Один из важных пунктов такой характеристики — это правовое сознание горожан, которое проявляется в правовых ситуациях. Неразрывная связь города и периферии обнаруживается в невозможности выстроить правовой образ города без учета особенностей правовой культуры крестьян. Еще один момент — опасность позиции невмешательства для эффективного функционирования права, что неоднократно демонстрирует М. Булгаков в романе.

Рассмотрены эпизоды романа, которые иллюстрируют значение права для нормального функционирования города как исконного воплощения идеи мира и упорядоченности жизни.

Ключевые слова: право и литература, город, право, правовой образ города, правосознание.

Khyzhniak Y. City and Law: following Bulgakov's Novel «The White Guard»

Summary. Following the novel of M. Bulgakov «The White Guard» the author shows symbolism of the city in the legal sphere. The key aspects of this novel which concern the legal description of the city are analyzed. One of the most important points of such legal description is the legal consciousness of city-dwellers, which appears in legal situations. The indissoluble connection between a city and a periphery comes to light through the impossibility to build legal image of the city without taking into account the peculiarities of the legal culture of the peasants. The one more aspect is a danger for the effective functioning of the law of non-interference, and that was repeatedly demonstrated by Bulgakov in the novel.

The parts of the novel, which illustrate the importance of the law for the normal functioning of the city as a native embodiment of peace and life orderliness, are reviewed.

Key words: law and literature, city, law, legal image of the city, legal consciousness.